

Іванов С. С., аспірант (Національний університет «Острозька академія»)

ТАБІР ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІСТІ СЛАВУТА

Табори для радянських військовополонених входять в перелік найбільш жорстоких проявів німецького окупаційного режиму. Тому дана тема привертала увагу вітчизняних та іноземних дослідників: М. Ковалю, Т. Пастушенко, В. Берковського, В. Косика, К. Беркгофа. Спираючись на фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України автор спробував доповнити їх міркування. Розглядаючи історію створення системи таборів для утримання військовополонених на теренах України, в першу чергу слід зазначити мультифункціональний характер цих таборів. За умовами утримання майже всі вони були подібні до таборів знищення. Більше того, табори на окупованих теренах України мали набагато жорстокіший режим утримання військовополонених, ніж подібні табори в країнах Центральної та Західної Європи [1, с. 30].

Доля військовополонених складалася відповідно ідеологічних міркувань і політичних намірів німецького націонал-соціалізму. Виходячи з принципу, що «більшовизм – це смертельний ворог націонал-соціалістичної Німеччини», інструкції ОКВ (Головного командування німецької армії) від 16 червня 1941 р. передбачали, що «з військовополоненими Червоної армії треба поводитися з надзвичайною стриманістю і найсуворішою пильністю». Інструкції вимагали «повного придушення будь-якого пасивного чи активного опору» [2, с. 160–161].

Відповідно до «Бойового наказу № 8» від 17 липня 1941 р. ОКВ й Головне управління безпеки Рейху (РСГА) домовилися про проведення так званої селекції (Aussonderung). Це означало відбирати серед радянських військовополонених усіх осіб, небажаних за расовими чи політичними ознаками, позбавити їх статусу військовополоненого й знищувати в концтаборах [3, с. 20]. Поводження із в'язнями регулював таємний наказ ОКВ від 8 вересня 1941 р., в якому говорилося, що охоронців таборів слід було карати, якщо вони не застосовують зброю або застосовують її в недостатніх масштабах. За словами фельдмаршала Кейтеля на карті стояло «знищення світогляду». Табірні охоронці, здебільшого резервісти – чоловіки, підготовлені під час або навіть до Першої світової війни, - були згодні з таким підходом. Існувала також табірна поліція (Lagerpolizei), що складалася із в'язнів, озброєних палицями і канчуками.

В основі інструкцій для таборів військовополонених лежала думка, що годувати в'язнів, що перебувають у них, означає позбавляти німецький народ їжі. Про будь-яке харчування слід було ретельно доповідати, а рядових німецьких солдатів часто попереджали не видавати в'язням понад

мінімальний раціон. 16 вересня 1941 р. Герман Герінг видав інструкцію, щоб «продуктивність» полонених «більшовиків» визначала їхнє утримання: наслідком було подальше скорочення харчових пайків. Загалом лише окремі нижні чини та офіцери намагалися полегшити страждання в'язнів. За таких умов масовий голод почався відразу і тривав місяцями [4, с. 107].

Розпорядження німецької влади скасовували центральні приписи Женевської конвенції 1929 року про захист військовополонених, зокрема:

- повністю заборонявся контакт із захисною владою, а також організаціями гуманітарної допомоги;
- скасовувалася рестрація полонених;
- праця, виконана в полоні, не оплачувалася;
- судові процеси проти військовополонених передбачали можливість винести й ухвалити до виконання смертний вирок без залучення нейтральних представників [3, с. 20].

Окупанти давали одразу зрозуміти військовополоненим, що вони ніхто і їх життя нічого не варте. Перед тим, як потрапити до табору, на полонених очікували обшук і допит. З перших хвилин полону починалися нескінченні побиття бранців. Їх одразу ставили в принизливе, безправне становище, намагалися позбавити волі до опору.

Жахливі випробування наставали з прибуттям до табору. На кожного в'язня заводилася облікова картка з відповідним номером. Цей же номер, як тавро, проставлявся на руці вище від кисті хімічною фарбою. Крім того, на спині шинелі чи гімнастерки такою ж фарбою виконувався напис «KFG» («Kriegsgefangener» – «військовополонений») [5, с. 196–198].

Загалом табори для військовополонених, що створювалися у рейхскомісаріаті «Україна», можна поділити на три типи:

- дулаги – збірні і пересильні табори для військовополонених та інтернованих цивільних осіб (Durchgangslager für Kriegsgefangene);
- офлаги – стаціонарні табори для військовополонених офіцерів (Offizierslager für Kriegsgefangene Offiziere);
- шталаги – стаціонарні табори для військовополонених рядового та сержантського складу (Stammanschaftslager, Stammlager für Kriegsgefangene Mannschaften Unteroffiziere).

У разі необхідності поряд з основним табором створювалися окремо розташовані допоміжні табори, які позначалися літерою «Z» – «Zweiglager». Одним із таких допоміжних таборів й був так званий «Грослазарет» у м. Слауті, створений у вересні 1941 року для утримання хворих та поранених радянських військовополонених, які не були в змозі доїхати до основного табору [1, с. 31]. Він знаходився у 10-ти трьохповерхових корпусах військового містечка на південній окраїні м. Слауга.

Одночасно у таборі утримувалось 20–25 тисяч осіб. У кожному вагоні, що прибував в табір, було по 15–20 трупів. У Вагонах знаходилося по 70–80

осіб, у більшості поранених, які не їли 5–6 днів. Тих, хто відставав під час етапування, розстрілювали [6, арк. 1-15].

Поранені, які прибули з фронту, відрізнялись від інших в'язнів відносно свіжістю та здоров'ям. Проте за 1–2 дні бранець втрачав колір обличчя, покривався шаром бруду, сильно втрачав вагу, продавав останній одяг за тютюн та хліб, втрачав сили, підхоплював хворобу і найчастіше помирав [7, арк. 91].

Управлінська структура славутського табору виглядала таким чином:

– загальна табірна адміністрація, що складалася винятково з військовослужбовців Вермахту й очолювалася офіцерами в чині не нижче лейтенанта. Крім того, до складу таборової адміністрації також входили підрозділи служби безпеки (СД) та розвідувальної служби Вермахту – Абверу (Auslandnachrichten- und Abwehramt).

– обслуговуючий персонал (слюсарі, електрики, водії, кухарі). Це були вільнонаймані робітники, яких набирали з місцевого населення.

– внутрішня табірна адміністрація з числа військовополонених, до складу якої входили працівники комендатури (писарі та перекладачі), лікарі та допоміжний медперсонал.

Також у таборі існувала допоміжна табірна поліція з числа військовополонених – так звана ГШ (Hilfsschutzmannschaft). До обов'язків ГШ належало стеження за порядком на території табору. Таборові поліцаї також займалися виявленням серед військовополонених комуністів, комісарів, євреїв та інших «небажаних осіб» за допомогою розгалуженої мережі донощиків. У кожному блоці існувала й своя внутрішньоблокова поліція, яка слідувала за порядком у приміщенні, особливо в нічний час.

Табір у м. Славута складався з двох зон: головної (для військовополонених) і для табірного керівництва. В окреме відділення було виокремлено табір для іноземних військовополонених (переважно французів), що розташовувався в самій Славуті, в приміщенні колишньої в'язниці.

На ділянці табірного керівництва розташовувалося два триповерхових будинки та три одноповерхових допоміжних. У центральному будинку поблизу робочого табору розміщувалися: приміщення коменданта табору і табірного керівництва, таборових лікарів, служби безпеки та канцелярії, до складу якої входили поштове відділення, відділ у справах праці (так званий таборовий арбайтсамт) та відділ обліку. У другому будинку містилися казарми для рядового складу зовнішньої табірної охорони, господарського блоку, караульного приміщення, їдальня для офіцерів та солдатів. У допоміжних одноповерхових будинках були розташовані склади продуктів харчування та обмундирування, пральня. Зазвичай німецький персонал постійно перебував поза головною зоною, обнесеною колючим дротом під напругою. Будь-які позаслужбові відносини з полоненими категорично заборонялися та суворо каралися.

Головна зона табору складалася з десяти триповерхових будинків колишнього радянського кавалерійського полку, огорожених колючим дротом та вишками охорони табору з прожекторами та кулеметами. При цьому основний табір був огорожений сімома рядами колючого дроту, а лазарет – чотирма. Крім того, двома рядами колючого дроту було огорожено й кожен барак. У цій огорожі були проходи для міжблокового спілкування, що охоронялися внутрішньою таборовою поліцією. Вільний перехід між блоками дозволявся лише медперсоналу та представникам адміністрації. Військовополонені могли пройти з одного блоку в інший лише за наявності медичної довідки.

За внутрішньою структурою і територіальним положенням головна зона поділялася на дві частини: бараки загального утримання (так званий робочий табір) та бараки лазарету. Територіальним кордоном між цими частинами слугувало шосе Шепетівка – Славути. Подібний поділ спостерігався також і в інших таборах для військовополонених [1, с. 33–35].

Щоденний раціон ув'язнених складався з 250 грам хлібу (на 15–20 % складався з дерев'яної стружки) та «баланди» – супу, виготовленого з гнилої і неочищеної картоплі, відходів від круп та гнилих овочів. У приміщеннях табору панувала антисанітарія. Військовополонені розміщувались на 2-х і 3-х поверхових нарах близько один до одного. В приміщеннях розташовувалося в 3–4 рази більше людей, ніж за нормальних умов. На нарах, в одязі і перев'язках було багато вошей та клопів. В бараках стояв їдкий запах від розкладу та фекальних мас. Підстилок на нарах не було. Люди лежали напіввроздгнуті, а часто і зовсім голі [6, арк. 1–15]. Інколи полонених водили в баню. При цьому процес миття проходив без мила і майже без води [7, арк. 89].

Медикаменти видавались у мізерній кількості. На 1000 хворих німці видавали лише 15-20 таблеток аспірину. Перев'язочного матеріалу не давали. Перев'язки ран відбувались вкрай рідко. Рани були дуже запущеними, з ускладненнями, без будь-якої схильності до заживання. Побутові умови сприяли розповсюдженню хвороб. За добу помирало близько 300 осіб. Трупні померлих складали у підвал. «Нормальним показником» німці вважали 30-35 померлих за день.

Частими було випадки побиття важкохворих. Тих, хто провинився перед німцями, клали животом на бочку та били до втрати свідомості. Хворих та поранених примушували бігати навколо будівель, підганяючи їх палицями. На роботах військовополонених, які повільно працювали, кололи штиками. Внаслідок жорстокого табірної режиму серед в'язнів поширювалася велика кількість хвороб: пелагра, гострий туберкульоз, крупозне запалення, дистрофія, шлунково-кишкові захворювання, остеомієліт, висипний тифу, серцево-судинні розлади, шкірні захворювання, нервово-психічні розлади, захворювання органів дихання, кахексія, вкорочення суглобів [6, арк. 1–15].

Німецькі лікарі навмисно поширювали серед бранців інфекційні захворювання. Колишній полонений радянський лікар А. Криштоп засвідчив, що «в одному блоці перебували хворі на висипний тиф і туберкульоз, кількість хворих доходила до 1800 чоловік, тоді як у нормальних умовах там можна було розмістити не більш як 400 [8, с. 105].

Смертність від хвороб була дуже високою. Так, станом на грудень 1942 р. кількість жертв тифу сягнула 5000 осіб.

Усіх хворих відправляли у перший блок – т. зв. «блок смерті». Звідти поверталися лише одиниці. Майже всі, хто зміг перенести тиф, помирали від проносу, тому що виснажений хворобою полонений одразу кидався на «баланду», яка викликала отруєння.

Деколи у блоки вривались поліцаї і відбирали у хворих речі, які їм сподобалися. Найчастіше справа закінчувалась побиттям бранців. У більшості випадків поліцаї були п'яними [7, арк.89–91].

Над військовополоненими проводились медичні дослідження. Як свідчать очевидці, у таборі періодично спостерігалися спалахи захворювань невідомого характеру, які німці називали парахолерою. Захворювання на парахолеру було результатом варварських експериментів табірних лікарів. Ці епідемії починалися та закінчувалися раптово. У 60–80% випадків парахолера спричиняла смерть. Трупні деяких померлих від цього захворювання лікарі розтинали [8, с. 106].

У червні 1943 р. на табір був накладений карантин. Ходили чутки, що німці випробовували на полонених нові мікроби [7, арк.91].

Багатьох хворих закопували у могили живими. Колишній полонений А. Панкін згадував, як у лютому 1943 р. до трупарні було винесено хворого, що був у стані непритомності. Хворий опритомнів, про що доповіли німцям – шефові блоку. Але він наказав залишити хворого у трупарні.

Частими були випадки убивств військовополонених німецькою охороною для розваги. Колишній в'язень славутського табору Д. Бухтійчук залишив таке свідчення: німці кидали на дротяні загородження нутроці мертвих коней, і коли військовополонені виснажені від голоду підбігали до загороджень, охорона розстрілювала їх з автоматів. Ще один свідок Л. Кірсанов бачив, як був заколотий штиком один з військовополонених за те, що підняв з землі картоплину. Колишній полонений Т. Шаталов був свідком того, як конвоїр застрелив червоноармійця, який намагався одержати другу порцію «баланди». В лютому 1942 р. він же бачив, як вартовий поранив в'язня, який шукав на смітнику недоїдки. Поранений був відведений до ями, роздягнений і застрелений.

Комендатура та охорона табору застосовувала дуже витончені катування. Так, після війни судово-медична експертиза виявила чотири трупи військовополонених, вбитих холодною зброєю, з колотими ранами на голові, що проникають у черепну порожнину [8, с. 105–108].

Головними винуватцями усіх вищеназваних злочинів були комендант табору капітан Ное, головний лікар Нейгауз, фельдфебель Беккер. За різними свідченнями за час існування табору (1941–1944 рр.) у ньому загинули від 150 до 200 тисяч осіб [7, арк. 91; 8, с. 111].

Отже, доля радянських військовополонених була однією з найбільших трагедій періоду німецької окупації. Вони знищувались нацистами у першу чергу, оскільки вважались носіями ворожої ідеології. Табір у м. Славута був одним з багатьох прикладів жорстокого поводження з полоненими червоноармійцями. Проте лише після дослідження кожного такого прикладу можна отримати повну картину окупаційного режиму.

1. Берковський В. Нацистські табори для військовополонених у м. Славута / В. Берковський // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К.: Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», 2011. – С. 29–50. **2.** Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ 1993. – 660 с. **3.** Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права / Т. Пастушенко // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К.: Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», 2011. – С. 18–28. **4.** Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф. – К.: Критика, 2011. – 455 с. **5.** Коваль М. Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. Коваль. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. **6.** Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України», оп. 4, спр. 194 «Копія довідки про звірства німецьких окупантів над радянськими військовополоненими в таборі м. Славута. Копії звіту, донесень, розвідувальної інформації штабів фронтів, Українського штабу партизанського руху, відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У про бойові дії партизанських загонів та диверсійних груп в тилу ворога. Копія спец донесення про партизанський рух та політичне становище в окупованих районах Польщі. Копії звіту та звітної записки політуправління 4 Українського фронту про боротьбу трудящих Закарпатської України за воз'єднання з Радянською Україною та про проведення політичної роботи серед населення», 348 арк. **7.** Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 166 «Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР», оп. 3, спр. 214 «Копії повідомлень Надзвичайної Комісії та протоколу засідань обласної комісії про нанесені збитки та злодіяння, вчинені німецько-фашистськими загарбниками на території Кам'янець-Подільської області», 186 арк. **8.** Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Львів: Каменяр, 1969. – 415 с.